

PERÉNYI ROLAND
BTM Kiscelli Múzeum

Aetas 38. évf. 2023. 2. szám, 80–97.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2023.2.80-97
www.aetas.hu

Az intellektuális bűnözés feltalálása

Fehérgalléros kriminalitás Budapesten a 20. század elején

Tanulmányom címéhez az inspirációt Ulicska László 2001-ben a *Korall Társadalomtörténeti folyóirat*ban a munkanélküliség kérdésével kapcsolatban publikált, rendkívül izgalmas megközelítést alkalmazó tanulmánya adta. Ulicska feltevése szerint a munkanélküliség problémájának feltárásában a társadalom sokáig nélkülözötte a kérdés kezeléséhez szükséges fogalomtárat, illetve eszközkészletet.¹ Úgy vélem, hogy a munkanélküliség jelenségéhez hasonlóan a 19. század második felében körvonalazódó modern bűnözés egyik speciális válfaját, az úgynevezett intellektuális vagy fehérgalléros bűnözést is hasonló, viszonylag hosszú definíciós folyamat során „találta fel” a magyar társadalom. Az intellektuális bűncselekmények meghatározására irányuló törekvés a büntetőjogi, kriminalisztikai s ezzel együtt a közgondolkodásban is megfogható. Tanulmányomban ezt a folyamatot igyekszem megragadni, lehetőleg több nézőpontból, így a korszakra vonatkozó büntetőjogi, rendőrségi, bűnügyi statisztikai, illetve sajtódiskurzus vizsgálatának segítségével. Mivel az intellektuális jellegű bűncselekmények alapvetően a gazdasági-pénzügyi központokhoz, modern nagyvárosokhoz kötődnek a mai napig is (és a forrásadottságok is a fővárosra vonatkozóan a legjobbak), ezért vizsgálatom fókuszában a 19–20. század fordulójának Budapestje áll. Az elemzésben a következő pontban felvázolt definíciós problémák figyelembevételével a továbbiakban a fehérgalléros, illetve az intellektuális bűnözés kifejezéseket egymás szinonimájaként használom.

A definíció nehézsége

Az intellektuális bűnözés a kriminalitás egyéb formáival szemben sokkal nehezebben megfogható, mivel az elkövetési módok – az erőszakos vagy akár más, vagyon ellen elkövetett bűncselekményekkel ellentétben – folyamatosan alkalmazkodnak a gazdasági-társadalmi környezet változásához. Ráadásul az intellektuális bűnözés korabeli felfogása az elkövetés módját – azaz az értelem, intelligencia segítségével elkövetett, legtöbbször anyagi jellegű előnyyszerzést – sokszor összevonta az elkövető társadalmi státuszával. Ez azt jelenti, hogy az intellektuális bűncselekmények elkövetőit egyértelműen a társadalom felsőbb rétegeiben helyezték el. Ez a felfogás nem csupán a korabeli rendőri és sajtódiskurzust határozta meg, hanem a kriminológia tudományos megállapításait is erősen befolyásolta. Erre a legjobb példa Edwin H. Sutherland kriminológus 1939-ben írott tanulmánya, amely elsőként fogalmazza meg a fehérgalléros bűnözés fogalmát.² Sutherland már fogalomalkotásában is azt a képzetet erősítette, miszerint az intellektuális jellegű bűncselekményeket az elithez tartozók követik el. Az amerikai kriminológus írásában árnyalni igyekezett azt a felfogást, amely a

¹ Ulicska: *A munkanélküliség feltalálása Magyarországon*, 37–48.

² Sutherland: *White-Collar Criminality*, 1–12.

kriminális viselkedést kizárólag a szegénységből, a társadalmi-gazdasági körülményekből vezeti le. Ennek érdekében élesen különválasztotta a – „tekintélyes vagy legalábbis megbecsült üzletemberekből és hivatásosokból”³ álló – felsőbb társadalmi osztályok, illetve az alsóbb rétegek bűnözését.

Sutherland megfogalmazása szerint a fehérgalléros bűnözés az üzleti életben megnyilvánulhat a vállalatok pénzügyi kimutatásaiban mutatkozó szándékos megtévesztésben (ilyen értelemben tehát nem csupán egyének vagy bünszövetkezetek, hanem akár teljes vállalatok, cégek is lehetnek elkövetők), a tőzsdei manipulációban, a köztisztviselők kedvező szerződések vagy jogszabályok elérése érdekében történő megvesztegetésében, a reklámok útján való megtévesztésben, pénzeszközök sikkasztásában és helytelen felhasználásában, súlyokkal és mértékekkel, valamint árukkal való manipulációban, adócsalásban vagy pénzeszközök felhasználási eljárásban és csődök esetén történő helytelen felhasználásában.⁴

Ákárcsak a korszakunkra vonatkozó források, úgy Sutherland is hangsúlyozza a fehérgalléros bűnözők által okozott rendkívül nagy anyagi kárt, a kriminológus azonban ezt még azzal is kiegészíti, hogy az anyagi kárnál is fontosabb a társadalmi kapcsolatok terén okozott károsodás; a fehérgalléros bűnözés ugyanis megkérdőjelez bizalmi viszonyokat és egyben bizalmatlanságot teremt, ami csökkenti a társadalom morálját, és nagymértékű társadalmi bomlást eredményez.⁵ Sutherland akkoriban úttörőnek számító tanulmánya – amelyben a szerző elsőként nevezte bűncselekménynek a felsorolt viselkedési módokat⁶ – tekinthető egy „fiatalnak”⁷ számító kriminológiai jelenség első történeti szakasza végpontjának, egyben egy definíciós folyamat lezárásának.

Az intellektuális-fehérgalléros bűnözés meghatározásában a mai napig az a nézet uralkodik, miszerint az intellektus segítségével végrehajtott bűncselekményeket szinte kizárólag az elit követheti el. Kránitz Mariann tanulmányában például ezt olvashatjuk a fehérgalléros bűnelkövetőkről: „A fehér galléros – vagy inkább: fehérgalléros – bűnelkövetők alatt értendőek mindazok, akik a maguk sajátos bűncselekményét (*bűncselekményeit*) a gazdasági *vagy* a társadalmi, illetve a gazdasági és társadalmi hatalmuk eszközével, annak bástyái mögül követik el, amely bástyák és eszközök kiválóan alkalmasak a tett(ek) leplezésére is.”⁸ (Kiemelések az eredetiben.) A szerző a későbbiekben megkülönbözteti ugyan a fehérgalléros által véghez vitt, de nem fehérgallérosnak tekintett bűnelkövetést, de ugyanez fordítva nem történik meg: nem fehérgalléros elkövető által elkövetett intellektuális jellegű bűnyüegről nem esik szó. Érdekes ugyanakkor a szerzőnek a fehérgalléros bűnözés történeti dimenziójával kapcsolatos fejtegetése. Kránitz állítása szerint a fehérgalléros bűnözés – ahogy az azt elkövető társadalmi csoport is – mindig is létezett a történelemben, de jellegét tekintve folyamatosan változott: „A jellegbeli különbség röviden abban összegezhető, hogy míg az ókort és a középkort jószerével a leplezetlen fehérgalléros bűnözés jellemezte, addig a XIX. századtól

³ Sutherland: *White-Collar Criminality*, 1.

⁴ Sutherland: *White-Collar Criminality*, 2–3.

⁵ Sutherland: *White-Collar Criminality*, 5.

⁶ Sutherland ezzel egyfajta tabut döntött le, hiszen „akkoriban kifejezetten eretnek és forradalmi álláspontnak számított azt vallani, hogy egy sikkasztó vállalatvezető éppúgy bűnöző, mint egy rabló, és ezért hasonló büntetőjogi elbánásban kell részesülnie”. Györy–Inzelt: *Fehérgalléros, gazdasági és korrupciós bűnözés*, 455.

⁷ „Azoknak a „tevékenységeknek a nagy része, amelyeket ma fehérgalléros bűnözésként határozzunk meg, az utóbbi száz évben hozott törvények következménye” – olvashatjuk az eredetileg 1998-ban megjelent kriminológiai tankönyvben. Adler–Mueller–Laufer: *Kriminológia*, 418.

⁸ Kránitz: *Egy régi – új jelenség: a fehérgalléros bűnözés*, 136.

napjainkig tartó folyamatban ez a forma egyre sikeresebben marad homályban.⁹ Ebből következik az általunk vizsgált korszak intellektuális bűnözésének egyik fontos jellemzője, a nagyfokú látencia, azaz a nyomozó hatóságok, rendőrség, ügyészség előtt ismeretlenül maradó esetek nagy száma.

Láttuk tehát, hogy a kriminológia hogyan határozta meg az intellektuális-fehérgalléros bűnözést mint társadalmi jelenséget. De hogyan fogalmazta meg ugyanezt Sutherland előtt a 19–20. század fordulójának kriminalisztikai gondolkodása? A korszakra vonatkozó forrásaink egy részletes definíció helyett legtöbbször megelégednek a büntető törvénykönyv vonatkozó tételeinek, azaz az ebbe a körbe sorolt bűncselekmények törvényi tényállásának felsorolásával, nem bajlódnak azzal, hogy átfogó meghatározást adjanak róla. Az efféle definíciós kísérletek egyik eklatáns példája a Turcsányi Gyula szerkesztésében 1929-ben megjelent, nem kevesebbre, mint a modern bűnözéssel kapcsolatban felhalmozott kriminalisztikai tudás összefoglalására vállalkozó kétkötetes munka, *A modern bűnözés* intellektuális bűncselekményekkel foglalkozó fejezete, ahol ezt olvashatjuk: „Intellektuális bűncselekmények: csalás, sikkasztás, zártörés, hűtlen kezelés, csalárd és vétkes bukás, okirathamisítás, községi és orvosi bizonyítványok hamisítása, pénzhamisítás, vagyronrongálás, jogtalan elsajátítás, a felsorolt bűncselekményekkel kapcsolatos orgazdaság, hivatali és ügyvédi büntetett s vétség vagyoni vonatkozású része és a háború után az 1920. évi III. törvényekben megállapított pénzlebélyezés és az 1920. évi XV. t.-c. szerinti árdrágítás.”¹⁰

Az intellektuális bűnözéssel foglalkozó forrásainkat – ezekből a későbbiekben még gyakran fogunk idézni – ugyancsak az intellektuális jellegű bűnelkövetés egy bizonyos társadalmi csoporttal – az elittel – való azonosítása uralja. Miután a korabeli bűnügyi statisztikák foghíjas adatsorai nem adnak támpontot a féhérgalléros bűnözők társadalmi hovatartozásának pontos körülírásához, így jobb híján a korszak rendőri, illetve sajtódiskurzusára hagyatkozhatunk e téren. Természetesen az így kapott kép is meglehetősen homályos, mivel a hierarchia csúcsáról származó féhérgalléros bűnözők szociális pozíciójának meghatározása a kor narratív forrásaiban meglehetősen elnagyolt. Ha mégis megkíséreljük a társadalmi elit fogalmát a féhérgalléros bűncselekmények kontextusában értelmezni, akkor nagyrészt a pénzügyi szektor, illetve általában véve a gazdasági társaságok vezető pozíciójában lévők csoportját,¹¹ valamint a magán- és állami hivatalnokréteg felső szegmensét kell ide sorolnunk. Származását tekintve e csoportban egyaránt megtaláljuk a nagypolgárságot és a hagyományos elitet, azaz az arisztokráciát.¹²

Ritka kivételnek számít az olyan megnyilvánulás, mint például a detektívőnök-rendőrtanácsos Laky Lajosnak 1937-ben az általa szerkesztett rendőri szaklapban, a *Magyar Rendőrben Az alvilág társadalmi osztályai* címmel publikált kétrészes tanulmánya, amelyben némileg árnyalja ezt a nézetet: „Ez az általános szabály azonban nem azt mondja, hogy nincsenek kivételes tehetségek, részben születési adottság, részben szerzett ügyesség alakjában, amelyek kivételeket állapíthatnak meg. Tartóztattam már le kasszabetöréses lopás miatt doktor jurist is, viszont az a Strasznoff Ignácunk, aki huszárszázadosi egyenruhában végigcsalta hazánk és Európa legelőkelőbb köreit, kereskedősegéd volt, vagy a német Vogt mester,

⁹ Kránitz: *Egy régi – új jelenség: a féhérgalléros bűnözés*, 137.

¹⁰ Turcsányi (szerk.): *A modern bűnözés II.*, 63.

¹¹ A két világháború közötti gazdasági elithez bővebben lásd Lengyel: *A két világháború közötti magyar gazdasági elit összetételének egyes kérdéseiről*, 97–105.

¹² A két világháború közötti elithez bővebben lásd: Gyáni: *Az éltek*, 191–223.

a köpenicki kapitány, aki porosz gárdatiszti egyenruhában végezte csalásait, a polgári életben egyszerű cipészmeister volt.”¹³

Talán már ebből a rövid elemzésből is kitűnik, hogy az intellektuális-fehérgalléros bűnözés pontos meghatározása korántsem olyan könnyű, mint más bűncselekménytípusok esetében. Éppen ezért fontos, hogy a kérdés történeti vizsgálata során ne csupán egy irányból, hanem lehetőleg több nézőpontból mutassuk be a problémát.

Fokozatos kodifikáció

Az újonnan megjelenő normaellenes viselkedési módokat az ezeket szankcionáló büntetőjog általában utólagosan definiálja. Egy-egy bűncselekménytípus pontos meghatározása így sokszor akár évtizedekig tartó, hosszú törvényhozási folyamat eredménye lehet. Ez különösen igaz olyankor, amikor a társadalmi-gazdasági környezet rendkívül gyors átalakuláson megy át. A 19–20. században Magyarországon végbemenő hirtelen változások, a polgári társadalom, a kapitalista gazdasági formák létrejötte, avagy a modernizáció folyamata is ide sorolhatók. Ennek köszönhetően a fent felsorolt jelenségekhez szorosan kapcsolódó – magából a folyamatból létrejövő és táplálkozó – intellektuális bűncselekmények büntetőjogi meghatározása is ilyen hosszadalmas procedúra. A továbbiakban – a teljesség, illetve a jogtörténeti elemzés alaposságának igénye nélkül – röviden felsoroljuk ennek néhány állomását, ezzel is hangsúlyozva, hogy az intellektuálisaként aposztrofált bűncselekmények mennyire sokszínű, összetett halmazt alkotnak.

A folyamat elején az 1878:V. törvénycikk, a Csemegi-kódexként is ismert büntető törvénykönyv áll. Az 1880-ban életbe lépő Btk. definiálta elsőként a később az intellektuális bűnözés körébe sorolt bűncselekményeket, így a sikkasztást, a csalást, a pénz-, valamint az okirathamisítást. Harminc évvel később a Btk. első reformját jelentő 1908:XXXVI. törvénycikk, azaz az első büntetőnovella tovább finomította többek között a csalás büntetést. A harmadik jelentősebb, a normaszegő viselkedési módokat az első világháború előtti időszakban körülíró nagyobb törvény a kihágásokra vonatkozó 1879:XL. törvénycikk; itt találjuk például a később még említendő, különböző ezoterikus praktikákkal (jóslás, kártyavetés, szellemidézés) kapcsolatos visszaélések vagy éppen a tiltott szerencsejátékok törvényi meghatározását, illetve ezen bűncselekmények büntetési tételeit.

Miután a büntető törvénykönyv, az ezt kiegészítő büntetőnovella, valamint a kihágásokról szóló törvény nagyjából körvonalazta az intellektuális bűncselekmények körét, a két világháború közötti időszakban számos olyan jogszabály született, amely tovább finomította az ebbe a típusba sorolt bűncselekmény-típusokat. Ez a „kodifikációs láz” természetesen szorosan összefügg a fehérgalléros, gazdasági jellegű bűnözés ugrásszerű növekedésével az 1920-as évek elején, illetve a gazdasági világválság alatt. A háború után az osztrák–magyar fizetőeszközzel való visszaéléseket igyekezett visszaszorítani az 1920:III. törvénycikk, amely a magyar közigazgatás alatt álló területen forgalomban lévő bankjegyek felülbélyegzését szabályozta. A biztosításokkal való visszaéléseket szankcionálta többek között a biztosítótársaságok állami felügyeletéről rendelkező törvény (1923:VIII. tc.). Az 1920-as, 1930-as évek fordulóján többek között az uszorát és a káros hitelezési ügyleteket (1932:VI. tc., amely egy 1883-ban hozott, szintén az uszoráról szóló törvényt módosított), valamint a hitelsértést (1932:IX. tc.) foglalták törvénybe. 1933-ban iktatták be az 1929-ben Genfben megkötött nemzetközi egyezményt, amely a pénzhamisítás elleni közös fellépést deklarálta (1933:XII. tc.). Ugyanakkor például a később még említésre kerülő zugújságitást – amely már a szá-

¹³ Laky Lajos: *Az alvilág társadalmi osztályai*. Magyar Rendőr, 1937. december. 15. 559–560.

zadfordulón virágzó tevékenységi kör volt Budapesten¹⁴ – viszonylag későn, 1934-ben szabályozták csak (1934:III. tc.). Ezenkívül számos különböző gazdasági társaságok működését szabályozó törvény született a két világháború közötti időszakban, amely tartalmazott olyan paragrafusokat, amely az adott társaság működésével kapcsolatos visszaélésekkel szembeni szankciókat határozta meg (ilyen például a korlátozott felelősségű társaságokról szóló 1930:V. törvény cikk VII. fejezete).

Ebből a rövid felsorolásból is jól látszik, hogy az intellektuális bűnözés körébe sorolt bűncselekmények törvényi definíciójának folyamata egy mintegy félszázados procedúrát jelentett, amelynek során az első évtizedekben még csak a tágabb kereteket fogalmazta meg a jogalkotás, majd az első világháború utáni időszakban az újabb törvények ezeken a kereteken finomítottak, egyes részleteket tisztáztak.

A rendőrség

Az intellektuális bűnözés feltalálásának folyamatában döntő szerepet játszik a bűnüldöző hatóság, esetünkben Budapest Székesfőváros Államrendőrsége. A fővárosi rendőrség 1886-ban alapított Detektív Testületének bűncselekménytípusok szerinti specializációja Szombatfalvy Albert detektív főnök vezetése alatt az 1890-es években kezdődött meg; Szombatfalvy ekkor egy-egy csoportvezető irányításával 3-4 főből álló csoportokra osztotta a detektíveket.¹⁵ A testület ily módon történő szervezeti és működési beosztása „abból a felismerésből született, hogy egy emberben nem lehet meg a képesség a bűnügyi nyomozás minden ténykedéséhez, szükség van a specializációra”.¹⁶

A későbbiekben ez a fajta belső specializáció tovább finomodott, így például az 1901-ben kinevezett Krecsányi Kálmán detektív főnök „fejlesztette ki azt az elvet, hogy a különleges szakban, speciális anyaggal dolgozó detektív csoportok mindvégig megmaradjanak ugyanazon területen, aprólékos tudásra kialakult szakértelemre tegyenek szert a gyakorlat során azon a téren”.¹⁷ Az 1900-as évek elején az intellektuális bűnügyek felderítése még a „bizalmi” ügyekben nyomozó detektívek csoportjához tartozott.¹⁸ Már önmagában az elnevezés is utal arra, hogy itt elsősorban a felsőbb társadalmi rétegekből származó elkövetőkre „számított” a nyomozó hatóság, ebből következően a felderítés diszkréciója fontos szempont volt.

A Tanácsköztársaság idején a kommunisták által átszervezett rendőrségen, a Vörös Őrségen belül is megmaradt az intellektuális bűnözésre szakosodott alosztály; a nyomozótestület III. osztálya foglalkozott az intellektuális ügyekkel.¹⁹ A nyomozótestület nagyobb mértékű átalakítását 1921-ben Marinovich Jenő helyettes főkapitány kezdeményezte. Marinovich javaslatára a detektívtestületet tizenkét főcsoportra és ezeken belül összesen negyvenhárom alcsoportra osztották. A fő- és alcsoportokat a hasonló jellegű bűncselekmények szerint határozták meg, az egyes csoportok élére pedig „a megfelelő bűncselekmények nyomozásában gyakorlatilag specializálódott, tapasztalt és kellő rutinnal rendelkező” detektív főfelügyelők kerültek.²⁰ A tizenkét főcsoportot a későbbiekben ugyan nyolcra redukálták, de az intellektuális bűnözéssel foglalkozó detektívek a korábbiakhoz hasonlóan egy különálló

---

¹⁴ Lakatos: *Álhírlapírók és zugsajtó Magyarországon, 187–210.*

¹⁵ Vécsey (szerk.): *A 40 éves budapesti detektívtestület jubiláris albuma, 24.*

¹⁶ Borbély–Kapy: *A 60 éves magyar rendőrség, 1881–1941, 246.*

¹⁷ *A 40 éves budapesti detektívtestület jubiláris albuma, 35.*

¹⁸ *A 40 éves budapesti detektívtestület jubiláris albuma, 29.*

¹⁹ *A Vörös Őrség. Népszava, 1919. április. 13. 7.*

²⁰ *A 40 éves budapesti detektívtestület jubiláris albuma, 67.*

csoportba tömörültek. Az 1920-as évek közepén a III. számú, intellektuális ügyekkel foglalkozó főcsoport András Dénes detektív főfelügyelő vezetésével hét alcsoportból állt.²¹ A rendőrség szervezetén belül kialakított bűnügyi osztály intellektuális főcsoportjának detektívjei voltak tehát azok, akik mindazon ügyekkel foglalkoztak, „amelyek nem annyira kézügyességet, mint bizonyos ravasz fondorlatot, furfangot igényelnek”.²²

Az utolsó nagyobb, az intellektuális bűncselekmények felderítését is érintő belső szervezeti átalakítás a budapesti rendőrfőkapitány 1938. április 8-án kelt 5200/fk. eln. számú rendeletének nyomán zajlott le.²³ A rendelet alapján a bűnügyi osztály II. főcsoportja foglalkozott az intellektuális bűnözéssel. A főcsoport alá két csoport tartozott, közöttük osztották szét a különböző bűncselekménytípusokat. Érdeemes a felosztást teljes egészében bemutatni, mivel a rendkívül részletes felsorolás jól mutatja, hogy mennyire sokszínű és összetett volt az intellektuális bűnözés körébe sorolt normaszegő viselkedési módok halmaza.

1. csoport:

- szabálytalan, titkos házasságkötés, anyakönyvvezető visszaélése
- statisztikai adatok gyűjtésével kapcsolatos kihágások, külkereskedelmi statisztikai adatok elárulása, statisztikai titok megsértése
- zugírászat által elkövetett bűncselekmények
- törvényhatósági választáson szavazójegyért ajándék elfogadása, adása
- sikkasztás, hivatali sikkasztás
- megvesztegetés
- a korlátolt felelősségű társaságokról szóló 1930:V. törvénycikkbe ütköző bűncselekmények
- uzsora és káros hitelezési ügyek
- hitelsértés
- csalás, csalás műtárgyakkal, régiségekkel, csekkcsalások
- részletre eladott értékpapírokkal való visszaélés
- biztosítási visszaélés
- a Nemzeti Bank szabadalmának megsértése
- ipari záloglevelekkel való visszaélés
- ügyvédi büntett
- csalárd szemfényvesztés
- szerencsejáték által elkövetett kihágások
- kivándorlásra való csábítás, annak elősegítése
- pénzhamisítás, pénzhamisításra irányuló szövetség, hamis pénz kiadása, papírpénzzel egyenlőnek tekintett értékpapírok hamisítása, hamis pénz csalárd használata, pénz- és értékhamisításra vonatkozó kihágás
- közokirathamisítás, magánokirathamisítás, orvosi bizonyítvány hamisítása, községi bizonyítvány hamisítása
- hamis igazolóokmányok használata
- határ- és földmérési jelek meghamisítása
- külföldi érmék tiltott behozatala
- bankjegy-felülbélyegzés hamisítása
- bélyegek védelméről szóló törvénybe ütköző bűncselekmény

²¹ *A 40 éves budapesti detektívtestület jubiláris albuma*, 159.

²² *A bűnügyi osztály munkája*. Az Ujság, 1924. augusztus 9. 4.

²³ *A budapesti főkapitányság bűnügyi osztályának átszervezése*. Magyar Rendőr, 1938. április 15. 171.

- tejjellenőrzőjeggyel való visszaélés
  - mértékhitelítésre vonatkozó szabályok megsértése, hitelesítési bélyeg hamisítása
  - mérnöki rendtartásba ütköző bűncselekmények
  - hadikölcsön támogatás elnyerésére, hamis adatok előterjesztése nosztrifikált hadikölcsönkötvény hamisítása
2. csoport:
- hűtlen kezelés
  - sikkasztásnak tekintett cselekmény, zártöréses sikkasztás
  - kiskorú megkárosítása
  - csalás, hitelezési csalás
  - gyanús dolog megszerzése, átvétele, eltitkolása
  - kölcsönszerzéssel, ingók zálogba vételével, zálogjegyekkel, tulajdonjog fenntartással vásárolt ingókkal, bizományi árukkal, végrehajtás útján lefoglalt ingókkal, óvadékkal, állásszerzéssel, adománygyűjtéssel kapcsolatos bűncselekmények, ismeretlen tettesek elleni csalási ügyek, árverés körüli visszaélések összejátszás által
  - zálogkölcsönüzletre vonatkozó szabályok megsértése
  - a földbirtok helyes megosztását szabályozó rendeletbe ütköző cselekmények
  - a hajóaljstromozással kapcsolatos bűncselekmények.²⁴

Konjunktúra – dekonjunktúra

Az intellektuális bűnözés feltalálása szorosan összefügg a társadalom modernizációjával, Budapest esetében pedig az urbanizáció folyamatával. Ahogy általában véve a bűnözés mint társadalmi jelenség folyamatosan változik, átalakul, mind arányában, mind megjelenési formáiban, úgy ez hatványozottan igaz a vagyon elleni bűncselekmények közé sorolt intellektuális bűncselekményekre, amelyek szorosan összefüggenek a társadalmi-gazdasági környezet állapotával. A tanulmányban vizsgált korszakról elmondható, hogy a 19. század második felétől egy kezdetben lassú, majd a két világháború közötti időszakban felgyorsuló folyamat jellemezte az intellektuális bűnözés feltalálását. E majdnem fél évszázadot átölelő korszakon belül két egymástól elkülöníthető periódust határozhatunk meg. Az első korszakban, amely nagyjából az első világháború kitöréséig tartott, az intellektuális bűnözés társadalmi jelenségének lassú körvonalazódása figyelhető meg mind a kriminalisztika, mind a nyilvánosság, a sajtó oldaláról. A 19–20. század fordulóján, a modernizációval párhuzamosan lassanként nőtt az ilyen típusú bűncselekmények száma, de a kérdéssel foglalkozók inkább még furcsa kuriózumként tekintettek a gazdasági viszonyok sajátosságaiból jogszerűtlen előnyre törekedő intellektuális bűnözőkre.

Az első világháborút követő korszak ezzel szemben a gazdasági jellegű bűncselekmények számának ugrásszerű növekedését hozta, így ez a kérdés sokkal intenzívebben foglalkoztatta mind a hatóságokat, mind pedig a közgondolkodást. Egy a fővárosi rendőrség történetét bemutató 1924-es cikk ezt a korszakváltást így fogalmazta meg: „Az államrendőrség második félszázadába kisebb intellektuális bűncselekményekkel fordult be, de az új félszázad elején a főváros képe erkölcsrendészet tekintetében éppen olyan elszomorító, mint amilyen ötven évvel ezelőtt Thaisz Elek alatt volt.”²⁵

²⁴ *A budapesti főkapitányság bűnügyi osztályának átszervezése.* Magyar Rendőr, 1938. április 15. 171.

²⁵ *Thaisz Elektől – Marinovich Jenőig.* 8 Órai Ujság, 1924. január. 20. 7–8. Thaisz Elek az egyesített Budapest első rendőrfőkapitánya volt. A korrupciós botrányairól híres főkapitány 1885-ös menesz-

A később intellektuális bűnözéshez sorolt bűnesetek a 19. század második felében még többnyire inkább „úri szélhámosokról” szóltak. A társadalom felső rétegeihez tartozó „gonosztevőkre” már a dualizmus korai időszakában is felfigyelt mind a sajtó, mind a szórakoztató lektűrök írói gárdája. Bár a század végén még elsősorban a későbbi fehérgalléros bűnözéshez közel álló politikai korrupciós ügyek, azaz a különböző panamák²⁶ foglalkoztatták a nyilvánosságot, a 19–20. század fordulóján már jóval nagyobb figyelmet kaptak a fehérgallérosok által elkövetett vagyon elleni bűncselekmények. A korszakban két botrányos ügyet is kiemelhetünk. Elsőként az 1890-es években az egyetemi ifjúság ünnepelt vezére, dr. Takács Zoltán ügyvéd által elkövetett banki sikkasztás esete vert nagyobb hullámokat a sajtóban, majd néhány évvel később, 1901-ben Kecskeméthy Győző ügyéről zengtek a napilapok, aki a IV. kerületi elöljáróság hivatalnokaként sikkasztotta el a főváros 558 000 koronaát.²⁷ Az 1900-as évek elejétől fogva a szenzációkra éhes napisajtó és a nagyvárosi élet árnyoldalait bemutató lektűrrodalom egyaránt szívesen számolt be az „úri gonosztevők” üzelmeiről. A Budapestre vonatkozó riportkönyvek legismertebb szerzője, Tábori Kornél is számos munkájában foglalkozott az intellektuális bűnözéssel, így a rendőri sajtóiroda vezetőjével, Székely Vladimírral közösen írt *A bűnös Budapestben* többek között hamiskártyásokról, csalókról és pénzhamisítókról is megemlékezik, 1909-ben pedig *Uri gonosztevők* címmel egy egész könyvet szentelt a témának.²⁸

Az első világháborút megelőző években tapasztalt lassú, de folyamatos emelkedés az intellektuális bűncselekmények terén a rendőrséget is aggodalommal töltötte el. A budapesti rendőrfőkapitány 1911-re vonatkozó jelentésében konstatálja, hogy az „intellektuális bűncselekmények azok, amelyek száma feltűnően emelkedik”. A főkapitány ezt a jelenséget – annak fényében, hogy az „egyéb rovatra tartozó bűnemek változatlanul megtartották hadállásukat” – nem annyira „fővárosi kriminalisztikánk” modernizálódásával, kulturális finomodással vagy éppen a gazdasági „életnekilendüléssel”, hanem sokkal inkább „a mi ipari – kereskedelmi – s hiteléletünk irrealitásával” magyarázta.²⁹

Az intellektuális bűnözés feltalálásának folyamatában azután az első világháborúnak, majd a háborús vereséget követő politikai-gazdasági helyzetnek volt döntő szerepe, aminek köszönhetően a fehérgalléros bűncselekmények végleg felkerültek a modern kriminalitás bűnügyi térképére.³⁰ A világháborút követő időszak politikai káosza, valamint a gazdasági válság, ahogy arról már szó esett, az intellektuális bűncselekmények számának ugrásszerű növekedését eredményezte. A háború utolsó éveitől kezdve a nélkülözés már nem csupán az alsóbb társadalmi rétegek, hanem egyre inkább a középosztályok számára is hétköznapi élennyé vált. A fehérgalléros bűnözésnek az 1920-as évek elején történt felfutását a közép-, illetve felsőbb társadalmi osztályok életszínvonalának hirtelen csökkenésével, illetve a korábbi standardok fenntartására való törekvésével magyarázták. A háború teremtette „irreális

---

tését követően indulhatott meg a fővárosi rendőrség modernizációja. Életéről és rendőrfőkapitányi működéséről lásd: Buza: *Pest-budai történetek*, 135–149.

²⁶ Ehhez bővebben lásd: Cieger: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*, i. m.

²⁷ A két eset rövid összefoglalását lásd: *A bűn világa. Gavallérok a lejtőn*. Érdekes Ujság, 1913. május 4. 43–44.

²⁸ Tábori riporteri tevékenységéhez lásd bővebben: Perényi: *A bűn nyomában*, 267–278.

²⁹ Idézi a főkapitányi jelentésből: *A mult évi bűnkrónika*. Pesti Hírlap, 1912. július 18. 21.

³⁰ Bár messzemenő következtetések semmi esetre sem vonnánk le belőle, mégis jelzésértékűnek tekinthető, hogy az Arcanum Digitális Tudománytárának keresője az „intellektuális bűncselekmény” keresőszóra az 1880–1899 közötti idősakra mindössze 28, 1900–1919 közöttre 137, az 1920 és 1939 közötti periódusra pedig már 1561 találatot sorol fel (2023. január 31-i állapot).

ipari és kereskedelmi élet³¹ szinte magától értetődően kiszélesítette a bűnözés társadalmi bázisát. A *Friss Ujság* 1926-ban például a súlyos válság jeleként az öngyilkosságok megszorodása mellett az intellektuális bűnözés növekedését emelte ki: „Mindenkinek panaszuk van a mérheterlen nyomor miatt és sokan csak azt látják, hogy a nyomor megszorította az öngyilkosságok számát. De a nyomor még más eredményt is hozott: elszaporodtak azok a bűncselekmények, amelyeket az u. n. uriemberek és uriaszonyok követnek el. Ezek nem hivatalos bűntevők: – egészen bizonyos, ha más a gazdasági helyzet, akkor nagyrésztük soha nem tér le a becsület utjáról. Ők a gyengébb jellemek, akik a nyomorból nem a halálba menekülnek, hanem utolsó ütközésként a csalást, sikkasztást és hasonló bűncselekményeket tartogatják maguknak.”³²

A középosztályi réteg hirtelen elszegényedése mellett a zavaros gazdasági-politikai helyzetben gyors meggazdagodásra vágyók által elkövetett illegális ügyletek is rontották a statisztikát. „A kisiparostól és kereskedőtől a magasrangu hivatalnokig mindenki hirtelen akart meggazdagodni. A pénzszerzés mohó vágya magyarázza meg a sikkasztások és csalások nagy számát” – olvashatjuk a *Világ* 1922-es, az előző évre vonatkozó főkapitányi jelentést bemutató cikkében.³³ Az intellektuális bűnözés egyértelmű növekedését jelzi, hogy az 1921-ben Budapesten regisztrált 186 291 bűnügy majdnem egyharmadát tették ki az intellektuális bűncselekmények. A rendőri adatokat összegző cikk e „panamázas”-nak nevezett bűncselekményeket ugyancsak az alacsony hivatalnoki fizetésekkel és ezen foglalkozási csoportok élet-színvonalának csökkenésével magyarázza – ebben az időszakban egyre gyakrabban olvashatjuk például az elkövetőknél a „B-listás” jelzőt.³⁴

A *Magyar Hírlap* 1927-ben ugyanakkor szintén a középosztály elszegényedéséből fakadó életszínvonal-csökkenésnek, illetve a korábbi életminőség fenntartására való törekvésnek tulajdonítja az intellektuális bűnözésterjedését: „Kétségtelen, hogy ezeknek az intellektuális bűnügyeknek a terheltebbi abból az osztályból kerülnek ki, amely a legsúlyosabb részt vállalta a társadalmi és gazdasági katasztrófából. Természetes, hogy igen sok egzisztencia próbálkozott hogy megmentse régi standardját, hogy egy élet alatt megrögzött szokásait és igényeit ne kelljen felváltania a puritánság gyakran méltatlan szegénységet jelentő pózával.”³⁵

A hivatali sikkasztások mellett a pénzhamisítások terén mutatkozó nagyarányú növekedést emeli még ki a *Világ* tudósítása: az 1920-as 270 esettel szemben a rákövetkező évben már 2211 ilyen típusú bűnügyet regisztráltak a hatóságok – ami a korona háború utáni

³¹ *A 40 éves budapesti detektívtestület jubilaris albuma*, 68.

³² *A nagy nyomor megnövesztette az intellektuális bűnügyek számát*. Friss Ujság, 1926. július 4. 3.

³³ *A budapesti rendőrség egy éve*. Világ, 1922. december 13. 5. Hasonló elemzést olvashatunk a fővárosi rendőrség detektív testületének történetét bemutató 1926-os kötetben is: „A pénzszerzés mohó vágya, az erkölcsileg beteg embereket ellenállhatatlan erővel ragadta magával, a dorbézolás és a könnyű élet lejtőjén a bűn felé. Tőzsdejáték, valutázás, sivolás, orgiáját ülte és a tőzsdei konjunktúra összeomlása csak növelte a bűn lejtőjére került intelligens emberek légióját.” *A 40 éves budapesti detektívtestület jubilaris albuma*, 68.

³⁴ „A panamázasokat a rendőri jelentés a mohó pénzszerzés vágyával magyarázza meg, lélektanilag pedig azzal, hogy kis fizetést kapnak és nagy pénzeket, milliákat kezelnek tisztviselők, akik nem tudnak beletörődni abba, hogy gazdaságilag mélyen kulturnívójuk alatt nyomorogjanak.” *A budapesti rendőrség egy éve*. Világ, 1922. december 13. 5. Az 1920-as évek elején az értelmiségi közalkalmazottak közül tízezrek kerültek – különösen zsidó származásúak, nők vagy politikai szempontból megbízhatatlannak ítélt személyek – B-listára, majd veszítették el állásukat, ami az *A modern bűnözés* című kötet vonatkozó fejezetének szerzője szerint az egyik fő oka volt e kétes üzleteknek és lehetetlen gazdasági vállalkozásoknak. *A modern bűnözés*, II. 103.

³⁵ *Intellektuális bűnügyek*. Magyar Hírlap, 1927. július 15. 1.

elértéktelenedésének fényében nem meglepő. Ahogy azután a fizetőeszköz és a gazdaság fokozatosan stabilizálódik, a fehérgalléros bűnözők is reagálnak a változásokra: a váltóhamisítások, csekkhamisítások és -csalások³⁶ száma fokozatosan csökken, a komoly technikai tudást és gyakran egész bünszövetkezetek működtetését igénylő, nagy költségekkel járó és egyben a profitot tekintve rendkívül kockázatos pénzhamisítás pedig egyre inkább a külföldi valutákra korlátozódik.³⁷

Az 1920-as évek első felének gondjait tetézte az 1923-ban bekövetkezett tőzsdekrach, ami ugyancsak a fehérgalléros bűnözés növekedését eredményezte. Ebben az évben 123 értékpapírcsalót, bankbizományost és egyéb, a tőzsdéhez kapcsolódó gazdasági bűncselekmény feltelezett elkövetőjét tartóztatta le a rendőrség, az okozott kár pedig felülmúlta a 200 milliárd koronát.³⁸ Egy évvel később a rendőrségnek 1097 esetben kellett tőzsdeügyekben eljárnia.³⁹ Az intellektuális bűnözés ilyen mértékű növekedése azért is érdekes, mert eközben a kriminalitás egészt tekintve csökkenő tendencia volt megfigyelhető.⁴⁰

A gazdasági konjunktúra, illetve dekonjunktúra és az intellektuális bűnözés közötti összefüggést így mutatja be a *Magyarság* 1925-ös cikke: „A tőzsdei virágzás napjaiban és az első bukások idejében kezdődött ezeknek [ti. az intellektuális bűncselekményeknek – P. R.] az elterjedése és most érte el a tetőfokot, ami a mostani szanalási állapotokat dicséri.”⁴¹ A cikk ugyanakkor hangsúlyozza a gazdasági bűncselekmények felderítésének nehézségeit: a sokszor rendkívül összetett, szövevényes bűnügyek megoldása a rendőrség számára bonyolult, költséges feladat, mivel sokszor inkább könyvelői tudást igényel, mintsem nyomozóit.

Jól látszik tehát, hogy a háború után teljesen átalakult az intellektuális bűnözés mind mennyiségében, mind minőségében, megjelenési formájában. A rendőrség bűnügyi osztályának munkáját bemutató 1924-es cikk így fogalmazta meg ezt a korszakváltást: „A háború óta új kriminológia fejlődött ki, a háború tartama alatt jelentek meg az árdrágítók, az árufelhalmozók, a hadseregszállításoknak lelkiismeretlen kufárjai. Ugyanakkor mikor áru- és élelmiszerinség dühöngött, kezdődött meg a csempészek korszaka, a siberek világa, amely még a mai napig eltart. Az utóbbi esztendőben, amikor a nagy tőzsde-konjunktúrát leverte a krach, a bűnügyi osztály intellektuális csoportjának referensei állandó munkában voltak, hogy a gazdasági életet megtisztítsák a lelkiismeretlen gründolóktól, a kosztpénzcsalóktól és a siberektől, akik ennek a szegény országnak még fennmaradó javait kicsempészték a külföldre és idehozták a luxus-cikkeket behozatali engedélyek nélkül és elhalmozták eme lerongyolódott várost a selymek, a csipkék.”⁴²

A *Magyar Hírlap* cikke 1927-ben mindezen tendenciák magyarázataként rendhagyó módon a gazdasági okok mellett a politikai környezetet is kiemelte: „Az ellenforradalom, mint minden forradalom, kezdetben túlságosan széles alapokra építkezett, túlságosan nagy tömegeket vont be nem a törvényes, hanem a politikai állásfoglalásból eredő hatalom gyakorlásá-

³⁶ A csekkcsaláshoz lásd Böhm Tibor bűnözői karrierjét. Perényi: *Béla bátyámtól Böhm Tiborig*, 271–296.

³⁷ Bár itt nincs módunk részletesen bemutatni, de érdemes megemlíteni a korszak egyik legnagyobb – ráadásul politikailag is motivált – pénzhamisítási ügyét, az 1922–1925 között zajlott frankhamisítási akciót. Bővebben lásd: Ablonczy: *A frankhamisítás: hálók, személyek, döntések*, 29–56.

³⁸ *Mozgalmas volt az elmúlt év bűnügyi krónikája*. Az Ujság, 1925. január 1. 3.

³⁹ *A modern bűnözés*, II. 109.

⁴⁰ *A modern bűnözés*, II. 63.

⁴¹ *Január elseje óta száz százalékkal emelkedett az intellektuális bűncselekmények száma*. Magyarország, 1925. március 10. 6.

⁴² *A bűnügyi osztály munkája*. Az Ujság, 1924. augusztus 9. 4.

nak jogába. Bizonyos ideig nem mindig a törvény írott betűje, hanem a politikai erőviszonyok szabták meg, hogy kinek-kinek mit szabad és milyen mértékben van igaza. A felelőtlenség tudata talán mélyebben beidegződött némelyekbe nemcsak politikai, de egyéni vonatkozásokban is.”⁴³

A gazdaság fokozatos stabilizálódásával párhuzamosan az intellektuális bűnözés mértéke, illetve összetétele is változott. Így 1938-ban már azt konstatálhatja *Az Est* újságírója, hogy egyértelműen csökkent a fehérgalléros bűnözés, s e kategórián belül is leginkább a csalások váltak jellemzővé. Ugyanakkor azonban valamiféle átstrukturálódás is észrevehető a rendőri statisztikák alapján. Egyfajta életszínvonal-, illetve vagyombéli növekedésre utalnak az ekkoriban elszaporodó képhamisítások, illetve ehhez kapcsolódóan a hamis képek eladásával elkövetett csalások, a tiltott szerencsejáték, a házasságcsédelgés, s végül a két világháború közötti időszakban rendkívüli népszerűsége tettek szert a különböző okkult tudományokhoz, jósláshoz, asztrológiához, grafológiához kapcsolódó csalási esetek.⁴⁴ A konszolidáció jótékony hatásáról ekképp nyilatkozik a fővárosi rendőrség a hatvanéves fennállásának jubileumára összeállított kötetben publikált statisztikai elemzésében: „A politika és a gazdasági konszolidáció a kriminalitás terén ha magasabb színvonalon is, mint a háború előtt, helyreállította a status quot és állandósította az elért és nagy áron vásárolt javulást a legutóbbi rendkívüli években is, ami a legjobb bizonyítéka annak, hogy milyen mélyreható változás történt a tömegek lelkében.”⁴⁵

A két világháború közötti időszak nem csupán az intellektuális bűnözés növekedését, a bűncselekmény-típusok spektrumának kiszélesedését hozta magával. Az egyre növekvő antiszemizmussal hatására már az 1920-as évektől olvashatunk a zsidóság intellektuális bűncselekmények terén zajló „térfoglalásáról”. 1928-ban például a Miltay István szerkesztésében megjelenő *Magyarság* című, a „magyar keresztény értelmiségnek” szóló napilap cikke – Pálosi Ervin kriminálstatisztikusra hivatkozva – megdöbbenéssel állapítja meg, hogy bár a kriminalitás egészére vonatkozóan a zsidóság helyzete kedvező, „mégis a speciális intellektuális bűncselekményekben szinte megdöbbentő mértékben felülmúlja a zsidó bűnözők száma a keresztényeket”.⁴⁶

Egy évtizeddel később a szélsőjobboldali szerző, Bosnyák Zoltán a *Magyarország elzsidósodása* című, szélsőségesen antiszemita tanokat terjesztő munkájában – amelyben még a zsidó származású Csemegi Károly által kidolgozott 1878-as büntető törvénykönyvet is „zsidó szellemben”, tehát a zsidóságnak tudatosan kedvező törvényként aposztrofálta – bűnügyi statisztikai adatokkal alátámasztva vizsgálja a zsidóság szerepét a kriminalitáson belül.⁴⁷ Megerősíti ugyan azt a nézetet, miszerint a zsidóság társadalmi rétegződése, anyagi viszonyai miatt alulreprezentált a bűnügyi statisztikákban, megállapítása szerint azonban az intellektuális bűnözésen belül a „zsidók arányszáma legtöbbször nagyobb, mint amennyi az országos

⁴³ *Intellektuális bűnügyek*. Magyar Hírlap, 1927. július 15. 1.

⁴⁴ *Sokat javult 1937-ben a bűnöző Budapest*. Az Est, 1938. május 5. 7. Lásd még: Reichardt László: *Budapest alvilágának keresztmetszete a főkapitányság évi jelentésében*. Esti Ujság, 1938. május 5. 7. A különböző ezoterikus irányzatok, illetve az okkultizmus iránt az első világháború után mutatott rendkívüli érdeklődés a korszak történészek által mindeztidáig méltatlanul figyelmen kívül hagyott témája. Ehhez lásd még: Nyigri: *A budapesti rendőrség hatvan éve a bűnügyi statisztika tükrében*, 553–555.

⁴⁵ Nyigri: *A budapesti rendőrség hatvan éve a bűnügyi statisztika tükrében*, 497–594.

⁴⁶ *A budapesti nagylakások 30-40 százalékát zsidók bérlik. Statisztikai adatok a zsidóság gazdaságáról*. Magyarság, 1928. február 28. 4.

⁴⁷ Bosnyák: *Magyarország elzsidósodása*, i. m.; Bosnyákhhoz bővebben lásd: Gyurgyák: *A zsidókérdés Magyarországon*, 411–430.

arányszámuk szerint őket megilleti”.⁴⁸ Olyannyira nagyra látta a zsidók felülreprezentáltságát, hogy egyenesen zsidó bűnözésként említette az intellektuális bűnözést. De milyen típusú bűncselekményeket sorolt Bosnyák ebbe a kategóriába? Elsősorban olyan gazdasági jellegű bűncselekményeket, mint a csalás, a csalárd bukás, az uzsora vagy az árdrágítás. Bosnyák az 1933–1934-re vonatkozó bírósági statisztikák segítségével bizonyítja, hogy a zsidóság a sajtótörvénybe ütköző bűncselekmények (e bűncselekmény miatt elítéltek 47%-a), az uzsora (37%) és az árdrágítás (37,5%) terén országos arányszámához (5,1%) képest sokszorosan szerepel, és más, az intellektuális bűnözés körébe sorolt bűncselekményeknél – így a sikkasztásnál, hűtlen kezelésnél, csalásnál, okirathamisításnál – is túlsúlyban van. A szerző azonban nem elégszik meg e tény konstatálásával, hanem hozzáteszi, hogy a statisztika nem tükrözi a „zsidó bűncselekmények” valós méretét, mivel „sok megcsalt, kiuzsorázott kisembernek nincs módja igazát keresni és a bírósághoz fordulni”.⁴⁹

Amíg tehát a világháború előtti időszak bűnözésének megítélésében egyetlen népcsoportot sem azonosítottak a normaszegő cselekedetekkel,⁵⁰ addig a háború utáni időszakban a zsidóság egy csapásra megbélyegzetté válik e tekintetben, ráadásul mindezt úgy, hogy rögtön speciális bűncselekmény-típusokkal azonosítják. S bár a témával foglalkozó legtöbb írás elismeri, hogy a zsidóságra alapvetően nem jellemző a kriminális viselkedés, s még ha legtöbbször meg is említik, hogy a zsidók sajátos társadalmi rétegződésének köszönhető az intellektuális bűnözésben való felülreprezentáltságuk, azt a kérdést egy szerző sem teszi fel, hogy vajon a korszakban fokozatosan erősödő antiszemita légkör mennyire befolyásolta a bűnügyi statisztikát akár az alaptalan feljelentések, akár a nyomozó hatóságok vagy éppen a bíróságok ez irányú befolyásoltsága révén.

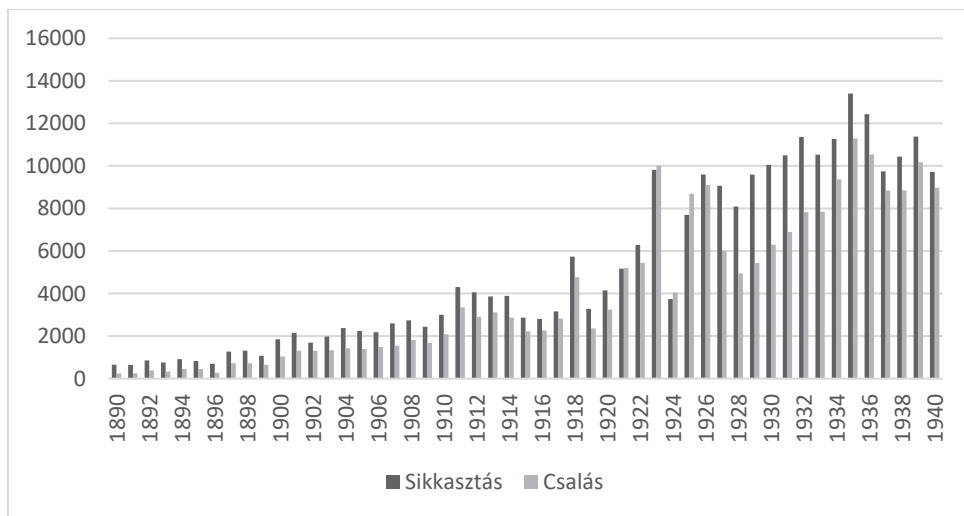
Végül a korabeli bűnügyi statisztikák segítségével érdemes röviden áttekinteni az intellektuális bűnözéshez sorolt bűncselekmény-típusok számának alakulását. Ehhez két ebbe a körbe sorolt bűncselekmény-típust, a sikkasztást, valamint a csalást választottuk mintaként. Ha elsőként a rendőrség által regisztrált (tehát nem a bíróságok által jogerős ítélettel lezárt) bűntettek és vétségek abszolút számait vizsgáljuk, jól látszik az a trend, amit más források is megállapítottak: az első világháborúig lassan, de biztosan szaporodott ezen bűncselekmények elkövetésének száma, ami a háború idején visszaesett, majd az 1920-as évek elejére ugrásszerűen megnőtt. Ugyancsak jól követhető az adatokból az 1920-as évek közepére bekövetkező gazdasági konszolidáció hatására észrevehető megtorpanás, amit aztán a gazdasági világválság tesz semmissé.

---

⁴⁸ Bosnyák: *Magyarország elzsidósodása*, 126.

⁴⁹ Bosnyák: *Magyarország elzsidósodása*, 128

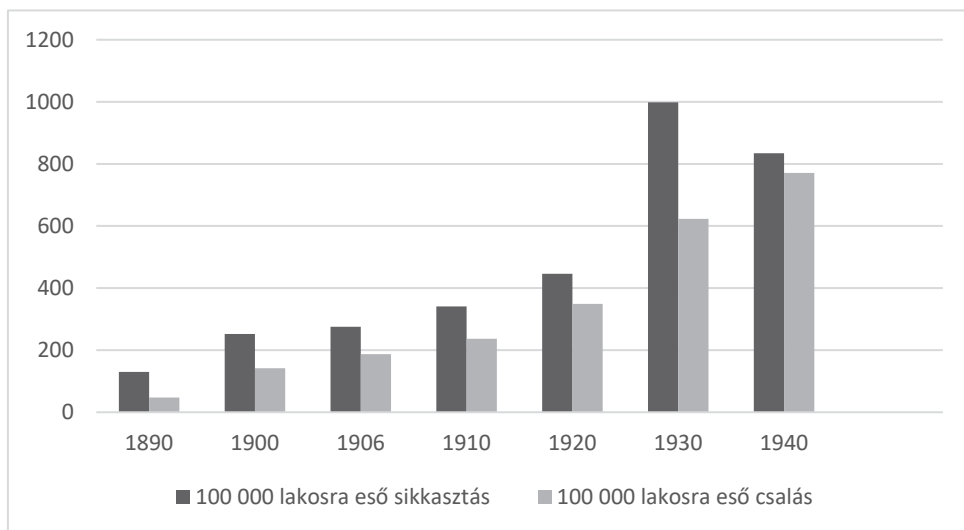
⁵⁰ Ehhez lásd: Perényi: *A bűn nyomában*, 83.

Sikkasztás és csalás büntettének és vétségének abszolút számai, 1890–1923

Forrás: Nyirgi Imre: *A budapesti rendőrség hatvan éve a bűnügyi statisztika tükrében*. In: Borbély Zoltán – Kapy Rezső (szerk.): *A 60 éves magyar rendőrség, 1881–1941*. Budapest, 1942. 528.

Nagyjából ugyanezt a folyamatot látjuk akkor is, ha mindezt a főváros lakosságának növekedésének fényében ábrázoljuk. Bár a népszámlálásokkal összevetve „kisimulnak” az abszolút számoknál észrevehető kisebb hullámzások, mégis a tendencia itt is a sikkasztások, illetve csalások számának folyamatos emelkedését mutatja, egészen a gazdasági világválság kitöréséig.

Sikkasztás és csalás büntettének 100 000 lakosra vetített aránya, 1890–1920

Forrás: Nyirgi Imre: *A budapesti rendőrség hatvan éve a bűnügyi statisztika tükrében*. In: Borbély Zoltán – Kapy Rezső (szerk.): *A 60 éves magyar rendőrség, 1881–1941*. Budapest, 1942. 528.

Az 1920-as évek „intellektuális bűnözési hullámával” kapcsolatban több helyütt olvashatunk a feljelentések számának ijesztő mértékű növekedéséről. A „feljelentési psychosis ilymérvű túltengése” még a korszakot elemző bűnügyi statisztikust, Pálosi Ervint is zavarba hozta. Pálosi – több korabeli rendőrségi forráshoz hasonlóan – elsősorban az alaptalan vádaskodás széles körben való elterjedésével magyarázta a jelenséget: „Budapest lakossága túlzott érzékenységgel reagál anyagi érdekeinek bármilyen megsértésére és visszaélve igazsága keresésének jogával a bíróságot és rendőrséget elhalmozza alaptalan feljelentésekkel, melyek részben tudatosan rosszhiszeműek és egyedül a feljelentett személy megfélemlítését célozzák a bűnvádi eljárás által, másrészt a jogi ügyekben való teljes járhatlanságból erednek s csak a komoly bűnügyek eredményes kinyomozását hátráltatják.”⁵¹

Szerepjáték

A tanulmány végén érdemes kiemelni egy a legtöbb intellektuális bűnözésre jellemző sajátosságot, mégpedig az elkövetés során alkalmazott megtévesztést, a különböző ál-identitások használatát.⁵² Ha nem is beszélhetünk ebben a kontextusban a 16. század közepi languedoci imposztorhoz, a Martin Guerre szerepét eljátszó Arnaud du Tilh-hez mérhető „szerepjátékról”,⁵³ a csalási ügyek széles spektrumán mégiscsak szükség volt egyfajta látszatszerep eljátszására – ami egyben a bűncselekmény intellektuális voltának essenciáját is adta. Nem véletlen, hogy a korabeli sajtóban mindig nagy visszhangot kaptak a különböző ál-szerepek segítségével elkövetett bűncselekmények, amelyeket sokszor a századforduló talán leghíresebb, Carl Zuckmayer író által egy színdarabban is megörökített „köpenicki kapitány”, azaz a porosz katonai egyenruha tekintélyét kihasználó csaló cipézmester, Friedrich Wilhelm Voigt történetéhez hasonlítottak. A budapesti sajtó már a századfordulón zengett a különböző ál-hírlapírók, ál-grófok, ál-katonatisztek, azaz a magyar „köpenickiek” történeteitől. Később aztán ennek az állandó jelzőnek megszületett a magyar változata is, köszönhetően a hírhedt szélhámosnak, Strasznov Ignácnak.⁵⁴ Strasznov példája egyúttal azt is mutatja, hogy az igazán tehetséges csaló nem ragaszkodik egyetlen ál-szerephez; a törvénytelen haszon-szerzés érdekében bármilyen társadalmi identitást fel tud venni. A kivételes színészi képességekre jó példa Horváth Menyhért esete is, aki magát többek között esztergomi bankigazgatónak, osztrák–magyar főhadnagynak, lovassági kapitánynak, gépészmérnöknek, autóvezető-oktatónak, Festetics és Eszterházy grófnak adta ki, de volt bányatulajdonos, színingazgató, filmszínész, filmgyárigazgató, repülőtiszt, braziliai ültetvényes és a Rio de Janeiró-i követség attaséja is. (Ráadásul még azt a bravúrt is elkövette, hogy magát a nagy Strasznovot is átverte egy alkalommal).⁵⁵

⁵¹ Pálosi: *Budapest kriminalitása és moralitása, 1909–1925*, 48.

⁵² Jó példa a kérdés tudományos feldolgozására Robert Gellately tanulmánya, aki a náci Németországot kutatva közel százötven olyan esetet talált, ahol csalók a Gestapo tagjainak adták ki magukat. Lásd: Gellately: *Crime, Identity and Power: Stories of Police Imposters in Nazi Germany*, 5–18.

⁵³ Zemon Davis: *Martin Guerre visszatérése*, i. m.

⁵⁴ A két szélhámos olykor közösen is szerepelt viszonyítási pontként. A *Pesti Napló* egyik 1911-ben megjelent cikkében például egy ál-újságíróról ezt olvashatjuk: „Már mondtuk, ha valaki ál-katonatisztként szerepel arra rájár a rúd, ha álhírlapíróként, akkor neki áll a világ. Pedig milyen kevés a pseudo-katonatisztek száma a hírlapírás Strasznovjaihoz és köpenicki kapitányaihoz viszonyítva. És mennyivel több kárt okozhatnak és okoznak is az utóbbiak, mint az előbbiek.” *A megbüntetett „újságíró”*. *Pesti Napló*, 1911. augusztus 5. 5.

⁵⁵ Halász: *„Büntetve: egyszer...”, 237.*

A szerepjátekknak, a hamis identitás ideiglenes felvételének olyannyira fontos szerepe volt az intellektuális bűnözésben, hogy sokszor éppen ez a motívum volt az, amit a kriminalitás e típusának meghatározásakor alapul vettek. És – ahogy ezt már korábban említettük – ez az elkövetési módszer egyúttal az elkövető társadalmi státuszát is kijelölte az eliten belül – annak ellenére, hogy éppen a Köpenickben történt bűnügy cáfolt rá erre az elképzelésre. Mégis a korábban már idézett Pálosi Ervin kriminálstatisztikai munkájában is ezt az előbbi feltevést erősíti meg: „Az intellektuális, az ipari és kereskedelmi pályákon tevékenykedő egyedek a család mindenféle válfaját kultiválják. A műveletlen és kevésbé raffinált elemek, akiknek sem megfelelő tudások, sem megfelelő fellépésük és külsejük nincsen meg ahhoz, hogy áldozataikat fondorlattal félrevezessék, vagyoni előnyökre lopás útján igyekeznek szert tenni.”⁵⁶ (Kiemelés tőlem – P. R.)

A századfordulón, a modern tömegsajtó megjelenésének időszakában komoly problémát okozott a zugsajtó, illetve a különböző ál-hírlapírók tevékenykedése.⁵⁷ A különböző befolyásos embereket, olykor kisembereket is álhírek terjesztésével megzsaroló ál-hírlapírók kapcsán ugyancsak felmerült a sajtóban az elkövetők társadalmi pozíciójának problémája. A *Pesti Napló* ehhez a kérdéshez kapcsolódó cikkében például így fogalmazták meg a kérdést: „De hogyan büntesse a hatóság az álhírlapírókat, amikor a legelőkelőbb emberek is ebbe a testületbe tartoznak. [...] Hogyan bánnék el a hatóság ezekkel az álhírlapírókkal, akik között nem egy a kegyelmes és a méltóságos úr. Majd ilyen merészel megkockáztatni egy közhivatalnok vagy egy hatóság.”⁵⁸

A háború alatt, illetve az azt követő években a katonai egyenruha, illetve az ál-katona szerep felvétele volt rendkívül elterjedt. Nem csupán „inkognitó számára bizonyult leginkább keresettnek a katonaruha, hanem kiválóan alkalmassá tették a változatos mesterkedések művészei vagy kontárai manipulációik és megtévesztéseik véghezvitelére is”.⁵⁹ Jó példa erre a belga származású nemzetközi csaló, Frederic Bloem katonaszökevény esete. Bloem holland hadnagynak adta ki magát, aki a holland állam megbízásából gyermekeket toboroz az 1920 februárjában indult holland gyermekvonat-segélyakcióhoz.⁶⁰ A Grorelius van Disauser néven bemutatkozó ál-hadnagy gyermekenként 200-200 koronát csalt ki hiszékeny iskolaigazgatókból összeírási költség címen, főleg Szegeden. Az ál-holland ál-hadnagyot végül a gyermekvonatakiót kezdeményező magyarországi holland konzul, Jan Clinge Fledderus segítségével sikerült leleplezni.⁶¹

Érdekes, egyszerre pszichologizáló és Cesare Lombroso kriminálantropológiai tanait idéző értékelést olvashatunk az ál-szerepek segítségével operáló intellektuális bűnözőkről az 1914-ben megjelent *Közbiztonság almanachjában*: „Sajátszerű emberek ezek a kalandorok s szélhámosok. Testük nagyranyuult, az értelmük is megnőtt, de mintha hiányozna bennük a morál s a logika fegyelmező ereje. Ebben gyermekek maradtak. Nem visszafejlődés (atavisztikum), hanem nemfejlődés ez egyszerűen. És megvan bennük a korlátnélküli fantázia. Nagy mesemondók, akik legelsőbben maguk elhiszik a saját meséjüket.”⁶²

⁵⁶ Pálosi: *Budapest kriminalitása és moralitása, 1909–1925*, 46.

⁵⁷ Lakatos: *Álhírlapírók és zugsajtó Magyarországon*, 187–210.

⁵⁸ A megbüntetett „ujságíró”. *Pesti Napló*, 1911. augusztus 5. 5.

⁵⁹ *Háborús bűncelekmények a fővárosban*. Magyarország, 1917. szeptember 1. 5.

⁶⁰ A gyermekvonatok történetéhez lásd: Aalders–Pusztai–Réthelyi (szerk.): *A gyermekvonatok*, i. m.

⁶¹ *Belga katonaszökevény a szegedi holland álhadnagy*. Szeged, 1921. február 12. 2. A kriminalisztika a jótékonyági célú gyűjtést mimelő csalásokat „hakni”-nak” nevezte. *A modern bűnözés*, II. 70.

⁶² *Szélhámos tolvajvilág*. In: Mezei (szerk.): *Közbiztonság almanachja*, 50.

Az intellektuális bűncelekmények elkövetőinek jelentős része tehát a látszateltetés szakértője volt, akik színészi és retorikai képességei segítségével csapott be tisztességes – és egyúttal hiszékeny – polgárokat. Mivel az ilyen típusú csalások esetében az autenticitás látszata alapvető volt, az elkövetők egy-egy társadalmi szerep, egy tárgy vagy cselekvés elemeit használták fel és alakították át saját céljaikra. Azzal, hogy – ahogy erre a kriminológiai gondolkodás történetét vizsgáló osztrák történész, Peter Becker rámutat – ily módon megingatták a polgári társadalomba, illetve a piacgazdasági viszonyokba vetett hitet, nem csupán áldozataikat, hanem az egész társadalmat becsapták.⁶³ A századforduló kriminológiai gondolkodásában a tisztességes viselkedést még egyértelmű vonal választotta el a devianciától. Az intellektuális bűnözés azonban éppen ennek a választóvonalnak a létezését kérdőjelezte meg: a tisztességes polgári, illetve a kriminális világ éppen e ponton fonódott össze. A különböző hamis identitások ideiglenes szimulálásának segítségével elkövetett csalások tehát a modern társadalom morális alapját, a jó és a rossz definícióját vonták kétségbe, ezzel kettős társadalmi problémát teremtve: egyrészt még tovább erősítették a korszakra egyébként is oly jellemző társadalmi mobilitásra való törekvést, másrészt ezáltal napvilágra hozták a kapitalista gazdasági-pénzügyi viszonyok potenciális sebezhetőségét.⁶⁴

Zárszó

Az intellektuális bűnözés történetének vizsgálata nem csupán a modern bűnözés új formáinak megismerésére alkalmas, hanem az adott társadalom működéséről is információkkal szolgálhat. Az intellektuális bűnözéshez sorolt bűncelekmény-típusok módosulása vagy éppen a hatóságok általi üldözésük intenzitása, illetve ezen intenzitás változása sokat elmondhat az adott társadalom struktúráinak jellegzetességeiről.⁶⁵ Az intellektuális bűnözés 19–20. század fordulóján való megjelenése és terjedése ugyanakkor a társadalom kriminális viselkedésről alkotott elképzeléseinek változásáról is tanúskodik. Miközben a 19. század végén a bűnözés elsődleges magyarázatát még a „létért folytatott küzdelem” jelentette – ez nyilvánul meg a kriminológiai gondolkodásban a 20. század első éveiben végbemenő paradigmaváltásban is⁶⁶ –, addig az első világháború utáni időszakban ezt a nézetet éppen az intellektuális bűnözéssel kapcsolatban már kiegészítette a társadalmon belüli „gazdasági pozícióért” folytatott harc koncepciója. Ezt a felfogást talán a legpontosabban a kriminálstatisztikus Pálosi Ervin fogalmazta meg: „Míg a tisztességes elemek megfelelő szorgalom és tehetség mellett csak a második generációban jutnak abba a helyzetbe, hogy az országban a vezető gazdasági pozíciókra törekedhetnek, addig a büntető törvénykönyv paragrafusai között tojástáncot járó grundolók, siberek és nagystílu spekulánsok, már az első generációban is a vagyoni birtokába juthatnak, amellyel azután hatványozott befolyást gyakorolhatnak nemcsak a gazdasági életre, de szociális berendezkedésünk fejlődésére, végső eredményben a magyar történelem jövőbeli kialakulására.”⁶⁷

---

⁶³ Becker: *Verderbnis und Entartung*, 221.

⁶⁴ Becker: *Verderbnis und Entartung*, 224.

⁶⁵ Győry–Inzelt: *Fehérgalléros, gazdasági és korrupciós bűnözés*, 454–494.

⁶⁶ Ehhez lásd Perényi: *A bűn nyomában*, 41–59.

⁶⁷ Pálosi: *Budapest kriminalitása és moralitása, 1909–1925*, 49. Lásd még Nyígrí: *A budapesti rendőrség hatvan éve a bűnügyi statisztika tükrében*, 527.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

8 Órai Ujság, 1924.
 Az Est, 1938.
 Az Ujság, 1924., 1925.
 Érdekes Ujság, 1913.
 Esti Ujság, 1938.
 Friss Ujság, 1926.
 Budapest, 1931.
 Magyar Hírlap, 1927., 1928.
 Magyarország, 1917.
 Magyar Rendőr, 1933., 1937., 1938.
 Magyarság, 1925., 1928.
 Népszava, 1919.
 Pesti Hírlap, 1912.
 Pesti Napló, 1911.
 Szeged, 1921.
 Ujság, 1931.
 Világ, 1922

Bosnyák Zoltán: *Magyarország elzsidósodása*. Budapest, 1937.
 Mezei Sándor (szerk.): *A Közbiztonság almanachja 1911-ik évre*. Budapest, 1911.
 Nyigiri Imre: *A budapesti rendőrség hatvan éve a bűnügyi statisztika tükrében*. In: Borbély Zoltán – Kapy Rezső (szerk.): *A 60 éves magyar rendőrség, 1881–1941*. Budapest, 1942. 497–594.
 Székhámos *tolvajvilág*. In: Mezei Sándor (szerk.): *Közbiztonság almanachja*. Budapest, 1914. 43–66.
 Székhámos *világ*. In: Gegus Dániel – Székely Vladimír (szerk.): *A Közbiztonság almanachja 1910. évre*. Budapest, 1909. 425–431.
 Turcsányi Gyula (szerk.): *A modern bűnözés*. I–II. Budapest, 1929.
Úri bűnösök. In: Gegus Dániel – Székely Vladimír (szerk.): *A Közbiztonság almanachja 1910. évre*. Budapest, 1909. 413–420.
 Vécsey Leó (szerk.): *A 40 éves budapesti detektívtestület jubiláris albuma*. Budapest, é. n. [1926].

Szakirodalom

Aalders, Maarten J. – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest, 2020.
 Ablonczy Balázs: *A frankhamisítás: hálók, személyek, döntések*. Múltunk – Politikátörténeti Folyóirat, 2008/1. 29–56.
 Adler, Freda – Mueller, Gerhard O. W. – Laufer, William S.: *Kriminológia*. Budapest, 2005.
 Becker, Peter: *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*. Göttingen, 2002.
 Buza Péter: *Pest-budai történetek. Rendhagyó városnéző séta*. Budapest, 1984.
 Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarorszáján*. Budapest, 2011.
 Gellately, Robert: *Crime, Identity and Power: Stories of Police Imposters in Nazi Germany*. Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies, vol. 4. (2000) No. 2. 5–18. <https://doi.org/10.4000/chs.821>
 Gyáni Gábor: *Az elitek*. In: Kövér György – Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998. 191–223.
 Györy Csaba – Inzelt Éva: *Fehérgalléros, gazdasági és korrupciós bűnözés*. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, 2019. 454–494. <https://doi.org/10.55413/9789632959313>

- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, 2001.
- Halász János: „Büntetve: egyszer...” Horváth Menyhért, a „szélhámoskirály” pályafutása. *Fons*, 27. évf. (2020) 3. sz. 237–290.
- Kránitz Mariann: *Egy régi – új jelenség: a fehérgalléros bűnözés*. Bűn és bűnhődés I. – Györi Tanulmányok, 23. kötet (2000) 133–142.
- Lakatos Éva: *Álhírlapírók és zugsajtó Magyarországon*. In: uő: *Sikersajtó a századfordulón*. Budapest, 2004. 187–210.
- Lengyel György: *A két világháború közötti magyar gazdasági elit összetételének egyes kérdéseiről*. *Társadalomkutatás*, 7. évf. (1989) 1. sz. 97–105.
- Perényi Roland: *Béla bátyámtól Böhm Tiborig, avagy egy Karinthy-rokon bűnözői karrierje*. Budapesti Negyed, 17. évf. (2009) 3. sz. 271–296.
- Perényi Roland: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete, 1896–1914*. Budapest, 2012.
- Sutherland, Edwin H.: *White-Collar Criminality*. *American Sociological Review*, vol. 5. (1940) No. 1. 1–12. <https://doi.org/10.2307/2083937>
- Ulicska László: *A munkanélküliség feltalálása Magyarországon. A munkanélküliség fogalmának receptója a magyar társadalomban*. *Korall*, (2001) 5–6. sz. 37–48.
- Zemon Davis, Natalie: *Martin Guerre visszatérése*. Budapest, 1999.

ROLAND PERÉNYI

The Invention of Intellectual Property Crime. White-Collar Crimes in Budapest at the Beginning of 20th Century

This paper examines the process during which Hungarian society „invented” the category of intellectual property crimes at the turn of the 19th and 20th century. Since the rapidly urbanizing capital was at this time the economic and financial center of the country, the focus of this investigation is Budapest. The effort to define intellectual property crimes can be identified in criminal law, criminology, and in public opinion as well. At the turn of the 19th and 20th centuries, the development of modern capitalist economy and bourgeois society happened extremely quickly in Hungary, so the modern forms of crime closely related to the process – including intellectual property crimes – were codified in the criminal law in response to this, in the framework of a longer process. From the sources available from the turn of the century, it is clear that crimes of an intellectual nature had already appeared in Hungary in the early period of the Austro-Hungarian Monarchy, but they only became really „visible” from the early 1900s. Then, as a result of the First World War and the social and economic crisis following the defeat, the number of white-collar criminals increased by leaps and bounds. Accordingly, from the 1920s onwards, the issue of intellectual property crime became a defining topic in both police and press discourse. While the amount of economic or financial crimes committed by white-collar people increased significantly in the early 1920s and then during the Great Depression, their quantity and the types of crimes also changed continuously, adapting to changes in the economic environment.